

A helyismereti tevékenység időszerűsége

Öt kérdés és öt válasz(kísérlet)*

Ha a címbe foglalt állítást kérdésként tennék fel, gondolom, e körben a válasz magától értetődően és egybehangzóan: igen. Mindazonáltal érdemes pár percig, mondjuk, egy fél óráig eltűnődni azon, miben is áll napjainkban a helyismereti munka időszerűsége? Miért beszélünk róla ismét olyan gyakran, miért áldozunk e feladatra oly sok erőt és időt, miért okoz oly sok örömet e szolgáltatás az elkötelezettjeinek? Mivel magyarázható a lokális információk iránt világszerte megnyilvánuló érdeklődés? Hogyan tehetnénk többet e széles körben mutatkozó és egyre differenciáltabb igény kielégítésére?

Hozzáértő szakmabeliek számára nyilvánvaló, hogy a kérdések tovább sorjázathatók. A hétköznapok sodrásában viszont ritkán tudatosítjuk ezeket. A mostani összefoglalás is csupán arra kínál alkalmat, hogy a könyvtári gyakorlat során felvetődő problémák némelyikén elgondolkozzunk. Az előadó pozíciójában arra vállalkozom, hogy néhány – megengedem, a szerteágazó témakörből kissé önkényesen kiválasztott – kérdést megfogalmazzak, és valamiféle kísérletet tegyek a válasz keresésére. Elsősorban azzal a szándékkal, hogy elindítsam, ösztönözzem a további töprengést. Meggyőződésem szerint csakis a közös gondolkodás, a tapasztalatok kölcsönös cseréje, az összefogás mérsékelheti a bizonytalanságokat, juttathatja el a könyvtárosokat, a szakmát a helyes, a használókat kielégítő megoldásokhoz.

1.

Az első kérdés, amelyik önkéntelenül elénk todul: *milyen feladatokat ró az önkormányzati könyvtárakra a helyismeret terén az 1997. évi CXL. törvény?*

Ha nem is szó szerint idézi, de minden könyvtáros „kapásból” feleli: a 65. § (2) bekezdése előírja, hogy a települési könyvtár „*helyismereti információkat és dokumentumokat gyűjt*”. A következő, a 66. § ugyanezt a megyei könyvtáraktól is kötelezően elvárja, kiegészítve a köteles példányok kezelésével. Annak idején, közel másfél évtizeddel ezelőtt ez a néhány szó rendkívüli, mondhatni, történeti jelentőséggel bírt. Egyfelől a jogalkotók a legmagasabb szinten ismerték el azokat

* Elhangzott a Pest megyei könyvtárosok szakmai tanácskozásán, Vácott, 2011. március 30-án.

az erőfeszítéseket, amelyeket a magyar könyvtárosok (mindenekelőtt a közkönyvtárak munkatársai) több évtizede, néhol több mint egy évszázada kifejtettek a lokális dokumentumok összegyűjtése, feltárása és az információk szolgáltatása érdekében. Másfelől az előkészítésben résztvevő könyvtári szakemberek jóvoltából az európai fejlődéssel összhangban látenszen meghatározták az előre vivő utat is. Talán nem árt emlékeztetni: az ötvenes–hatvanas években a hazai könyvtárügy helyzete úgy alakult, hogy döntően a megyei könyvtárakra hárult a helyismereti tevékenység csaknem mindenütt örömmel vállalt terhe; majd a hetvenes évek elejétől az akkori nomenklatúra szerinti „B” típusú, azaz városi és járási könyvtárakban is elkezdték szorgalmazni a helyi dokumentumok gyűjtését és a lokális tájékoztatást (számos helyen ez a munka korábban is folyt); és miután a városi és az 1983 végéig létező járási gyűjtemények megerősödtek, napirendre tűzhettük a községi könyvtárak helyismereti szolgáltatásainak a megszervezését, pontosabban – hiszen az úgynevezett. rendszerváltozást követően a könyvtárpolitika szintjén csak erre nyílt lehetőség – az ösztönzését. Mégpedig annak a felismerésnek a jegyében, amelyet az IFLA 1985-ben, a közművelődési könyvtárakról közzétett irányelveiben máig ható érvénnyel így fogalmazott meg: „*Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székelyére vonatkozó témákban.*” A megállapítás belső logikája kikezdhethetlen: a helyismereti információk és dokumentumok gyűjtése, feldolgozása és közreadása szorosan kötődik egy adott helyhez, ennél fogva ott végezhető el a leghatékonyabban; és mivel a lokális dokumentumok zöme forrásértékű, e tevékenység számos eleme tudományos jelleget biztosít a könyvtáraknak, tehát a kistelepülések könyvtárainak is. Mindazok, akik korábban is benne éltünk a helyismereti tevékenység sűrűjében, az előző évszázad végén is pontosan tudtuk, hogy az idézett törvény szóban forgó passzusa részben csak óhaj, számos hazai közkönyvtárban sokkal inkább a jövő felé irányuló szabályozás. A harmadik évezred elején lefolytatott szakfelügyeleti vizsgálatok egyértelműen bizonyították ezt. Egzakt felmérés ugyan nem készült e tárgyban, a tapasztalati tények azonban meglehetősen vegyes képet mutatnak. A kisközségek könyvtáraiban csak elvétve fordult elő helyismereti gyűjtemény, a nagyobb településeken valamivel kedvezőbb a helyzet, bár a gyűjtés, a feltárás és a szolgáltatás szempontjai kiérleletlenek. Nem volt igazán meglepő, hogy azoknak a kisvárosi könyvtáraknak a többségében, ahol nemrég kapták meg a városi rangot, a kedvezőtlen körülmények miatt szintén gyenge a helyismereti szolgáltatás színvonala, ha egyáltalán volt ilyen. A szakfelügyeleti jelentések nyomán minden bizonnyal történt némi előre mozdulás, főleg a frissen avatott városokban. Mégis valószínűsíthető, hogy a kistelepüléseken sok, nagyon sok még a teendő. Különösen azokban a falvakban, ahol önálló könyvtár sincs. A megoldás kézenfekvő, bár a kivitelezés nem egyszerű: a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer keretében kell, kellene gondoskodni arról, hogy a lokális dokumentumok és információk minden helyen hozzáférhetőek legyenek. Hiszen vitathatatlanul igaza volt annak a szolnoki kollégának, aki jó pár esztendővel ezelőtt mondotta a helyismereti könyvtárosok egyik országos tanácskozásán, hogy az adott településről az ottani könyvtárban illik a legtöbbet tudni. Ha viszont a kíváncsi teljesítésének az adott helyen objektív akadályai vannak, akkor vagy a megyei könyvtárnak (angol és finn mintára), vagy a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer illetékes központjának kell a feladatot magára vállalni. Talán nem érdektelen utalni egy

küszöbönálló közigazgatási változás esetleges könyvtári, közelebbről a helyismereti tevékenységet érintő hatására is. A készülő alaptörvény (az alkotmány) tervezetében szerepel a járások visszaállításának szükségessége. Még nem látjuk, a jogszabály hatályba lépése mit hoz számunkra, ám célszerű felkészülni különféle alternatívákra. Egyebek között a járási könyvtárak újbóli létrehozására, illetve közel harminc esztendő elteltével a helyismereti szolgáltatás látszólag újfajta, valójában hajdani földrajzi határainak kijelölésére.

2.

A második kérdést napjaink egyik meghatározó jelensége szülte: *mi a szerepe a globalizáció világméretű folyamatában a lokalitásnak, szorosabban véve a könyvtárak helyismereti tevékenységének?*

A globalizálódás hatalmas, jelenlegi ismereteink szerint alighanem feltartóztathatatlan áramlat, jellemző jegyei leginkább a gazdaságban és a művelődésben figyelhetők meg. Sok-sok előnnyel kecsegtet, ugyanakkor hátrányai sem mindennapiak; elég talán a legutóbbi pénzügyi–gazdasági válság vagy a kultúrában hosszabb ideje terjedő kommercializálódás, amerikanizálódás példájára hivatkozni. Az egyes ember számára szintén sok jót ígérő, ugyanakkor nehezen megfogható, átélhető, az egyén életében, magatartásában bizonytalanságokat előidéző tendencia. A globalitás és a lokalitás egykori kiegyensúlyozott erőviszonyai ma eltolódni látszanak az előbbi javára; ezért a gondolkodók, politikusok, művészek és könyvtárosok egy része okkal fél a helyi színek, a lokális értékek, az egyes települések sajátos arculatának eltűnésétől. Ami azért is katasztrofális lenne, mert az emberek mind nagyobb hányada a helyi és nemzeti értékekben, hagyományokban keresi a biztos fogódzót, a lelki és erkölcsi támaszt. Ez a könnyen belátható, lépten-nyomon érzékelhető, ösztársadalmi méretű igény arra készíti a könyvtárakat is, hogy a korábbinál még nagyobb figyelmet fordítsanak a helyismereti szolgáltatásra. Nyilván az sem véletlen, hogy az Európai Unió tagországainak könyvtárfejlesztési koncepciójában is fontos követelmény „*a helyi kulturális értékek megóvása, a globalizált világban a helyi identitás tudatos, könyvtári eszközökkel való erősítése*”. Tehát rajtunk, helyismereti könyvtárosokon is múlik, hogy a globalitás és a lokalitás régi dialektikus kölcsönhatása helyreálljon, a jövőben is fennmaradjon. A lokális vonások egyoldalú, netán erőltetett védelme azonban provincializmushoz vezethet; ha tehetjük, próbáljunk gátat szabni a művészeti-irodalmi dilettantizmusnak, az áltudományos nézeteknek stb. Sosem felejthetjük el, hogy a társadalmi-kulturális mozgás helyi, nemzeti és egyetemes szintjének, szférájának szerves egysége, egymásba kapcsolódása révén az igazi lokális értéknek (de csakis annak!) a megőrzése, ápolása közvetlenül hozzájárul a nemzeti, közvetve pedig az egyetemes kulturális örökség gondozásához, áthagyományozásához. Felemelő érzés lehet – ha szabad kissé érzelmesre hangolni a mondandómat – annak tudata, hogy mi, helyismereti könyvtárosok olyan szolgáltatást végzünk, amely nemcsak a szűkebb közösség, a szülőföld, a munka- vagy lakóhely javára történik, hanem végső soron az emberiség hasznára válhat. A helyi kulturális örökség védelmével kapcsolatban jócskán akadnak ún. mindennapi, gyakorlati tennivalóink is. Mostanság feltehetően a muzeális jellegű dokumentumaink kezelésére vonatkozó, 2005-ben kelt kormányrendelet

ésszerű végrehajtása, ennek részeként a bejelentési kötelezettség következetes teljesítése a legidősebb feladat. Egészen más irányból közelítve a problémát: ismételt indokolt kitérni a többes példányok ügyére. Valamikor, fiatal könyvtáros koromban az volt a csaknem általános vélemény, hogy a helyismereti dokumentumok több példányban való beszerzése pazarlás. Holott a történelmi tanulság ennek épp az ellenkezője: egy-egy igazi helyi érték megőrzése, megmaradása annál biztosabb, minél több közgyűjtemény állományában megvan.

3.

Úgy vélem, most, e ponton vethető fel a harmadik, a terminológiai kérdés: *van-e létjogosultsága a helyismeret és a helytörténet fogalmi megkülönböztetésének?*

Noha a könyvtári gyakorlatban már-már meggyökeresedett a helyismereti jelző (ez szerepel az 1997-es törvényben is), a szakirodalomban és a hétköznapi szóhasználatban gyakran találkozunk a „helytörténet” kifejezéssel is, nem egyszer az előbbivel megegyező értelemben. Kétségtelen, az esetek jelentékeny hányadában a két terminus technikus helyettesítheti egymást, de nem mindig. A helyismeret a könyvtári szolgáltatások egyik területét jelöli, amely tartalmilag (tematikailag) magában foglalja az adott hely múltjára vonatkozó információkat és az őket hordozó dokumentumokat is. És itt bukkan elő az a paradoxon (ellentmondás), amely a párhuzamos, felcserélhető szóhasználat eredendő magyarázata. Közismert tény, hogy mindaz, ami megtörténik (a társadalomban, az egyes ember életében, a természeti környezet alakulásában), a történés pillanatában a múlt, az egységes és megszakíthatatlan történelmi folyamat része lesz. Ha a rá vonatkozó információ rögzül, a rögzítés (a dokumentum) a múlt későbbi vizsgálatának, a történelmi kutatásnak a forrásává és egyúttal tárgyává válik, válhat. Mégsem akadémikus a szóba hozott kérdés. A helytörténetnek ugyanis van egy másik értelmezése is, és ez a történettudomány egyik ágának, irányának, szemléleti módjának megnevezésére szolgál. S ez már érdemben, tartalmilag is lényegesen eltér a könyvtári szolgáltatástól, bár tagadhatatlanul lehet és van átfedés. Másik oldalról nézve a dolgot, a helyismeretnek is van tartalmi többlete a helytörténettel szemben: felöleli a mindenkori jelenre és a jövőre vonatkozó információkat, valamint a természeti viszonyok időhöz nem köthető tényeit is. Tehát alighanem maradhatunk – meggyőződéssel vallom: célszerű maradnunk – a hazai könyvtárügyben csaknem általánosan elterjedt megoldásnál: fogadjuk el, hogy a nyelvi differencia tartalmi, fogalmi különbséget takar. Azonban nem követünk el súlyos hibát, ha megszokásból vagy megbocsátható gondatlanságból a két kifejezést felcseréljük; a szövegkörnyezetből úgyszólván kiderül, mire gondolunk. Olykor az is segít, ha a helyismereti és a helytörténelmi jelzőt egymás mellett, kötőjellel összekapcsolva írjuk le, mondjuk ki; magam is szoktam élni ezzel a módszerrel.

4.

Tankönyvi tétel, hogy a közkönyvtárak a helyismereti gyűjtésben teljességre töreksenek. Ugyanakkor tudvalévő az is, hogy e nemes cél tökéletes megvalósításá-

nak mindig voltak, vannak és lesznek korlátai, vagyis tulajdonképpen csak az állomány relatív teljességéről beszélhetünk. Szintén közismert jelenség, hogy a helyismereti különgyűjtemény belső arányai időnként módosulhatnak. Adódik tehát a következő, a negyedik kérdés: *napjainkban miként, milyen irányban lehet és érdemes fejleszteni a közkönyvtárak lokális gyűjtőkörét, gyarapító munkáját?*

Eddigi ismeretei alapján ki-ki felvillanthat néhány szempontot. Komoly előrelépés lenne, ha sikerülne maradéktalanul betartatni a kötelezpéldány-rendelet előírásait. Akkor például a helyi CD-k, DVD-k is hiánytalanul bekerülnének legalább a megyei könyvtárakba. Semmiféle plusz költséget nem igényelne a kvázi-köteles példány csírájában már meglévő gyakorlatának széles körű elterjedése: az önkormányzatok, a helyi intézmények, vállalatok önként ajándékoznának egy-egy példányt testületi anyagaikból és kiadványaikból a területileg illetékes közkönyvtárnak. S nem fordulna elő olyan elképesztő anomália, hogy valamely települési könyvtárból hiányoznak a kurrens helyi újság számai. Milyen jó volna, ha a pártok is felismernék, hogy az utókornak tesznek szolgálatot, ha nyomtatványaik, szórólapjaik, hangzó- és képes dokumentumaik egy-egy darabját átengedik megőrzésre a helyi könyvtárnak. Talán egyszer az is elérhető lesz, hogy a kisközösségi rádiók, televíziók műsorainak hang-, illetve videofelvételei mindenhol bekerülhetnek a városi, községi helyismereti különgyűjteményekbe. Átfogóbb, ha úgy tetszik, országos, sőt egyetemesebb megoldást sürget a lokális elektronikus adathordozók gyakorta nem is rögzülő, már-már ijesztő áradatának megbízható kezelése, esetleges, bár nyilván szelektív archiválása. Hiszen kérdések sokasága ágaskodik előttünk: mit tudunk ezekből begyűjteni?, mit érdemes megőrizni?, mi legyen saját honlapjainkkal?, miként biztosítható a személyes adatok védelme? stb. stb.

Két éve, az egri helyismereti konferencián Papp István szellemesen és nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmünket arra, hogy „*az emberek növekvő öndokumentációs kedvének produktumai*” (a naplók, feljegyzések, internetes blogok, az anekdoták, a családi legendák, az élőbeszéd egyéb rögzülései stb.) szintén helyet követelnek maguknak a lokális állományban, a helyi valóság hiteles tükrözése, megjelenítése ezek nélkül aligha történhet meg. Az emberi élet fennmaradása a tét, ezért fokozott törődést igényelnek a természeti viszonyokkal, a környezetvédelemmel foglalkozó dokumentumok és információk.

A közelmúltból két igen tanulságos példa is újólág arra int, biztat bennünket, hogy megkerülhetetlen, pótolhatatlan feladatunk a saját könyvtárunk múltjára és jelenére vonatkozó dokumentumok, adatok megőrzése és feltárása. Gerő Gyula grandiózus könyvtártörténeti kronológiája egyrészt arra sarkallhatja a városi, községi és megyei könyvtárakat, hogy a lokális eseményekkel kiegészítsék az abban foglaltakat, és tovább vezessék a táblázatot; másrészt ismételten ébresztgeti a lelkiismeretünket, újra rádöbbsent az intézmény működésével egyidejűleg keletkezett kurrens iratok, aprónyomatványok, fényképek, hangfelvételek, a bárhol fellelhető forrásértékű adatok gondos megóvásának, nyilvántartásának, rendszerezésének szükségességére.

Személyes élményem – egyáltalán nem mondanám, hogy kellemes élményem – a Magyar Könyvtárosok Egyesülete most napvilágot látó történetének előkészítése, szerkesztése közben szerzett tapasztalat: keserű szájjal konstatáltuk munkatársaimmal, hogy jó néhány megyében alig negyven-negyvenöt év távlatából is hézagos a helyi szervezet irattára, fontos feljegyzések, levelek, adatok kallódtak el,

néhol még a tisztségviselők listáját sem lehetett pontosan összeállítani. Noha fájó szívvel ugyan, de bele kell törődnünk, hogy a lokális gyűjtésben az abszolút teljesség egyelőre beláthatatlan ideig elérhetetlen, lényegesen jobbak az esélyeink a helyi információk számbavétele és hozzáférhetővé tétele terén. A katalógusok, bibliográfiák, kronológiák, életrajzi indexek és más faktográf adattárak, továbbá a tartalomszolgáltatásban áttörést hozó szöveges adatbázisok együttese a könyvtári feldolgozás magasabb, helyesebben: mélyebb szintjét jelentik, jelenthetik; a számítógép alkalmas tömeges információk tárolására, visszakeresésére is. Az infokommunikációs technika viszonylag friss vívmánya, az internet megteremtette a feltételeit a különböző könyvtárakban, közgyűjteményekben, netán magánszemélyeknél rejtőző dokumentumokról feltárt metaadatok, sőt a közvetlen információk összekapcsolásának, elérésének is. Mindennapjaink valósága a lokális, köztük a magánjellegű, individuális információk interaktív cseréje (blogok, üzenőfalak, egyáltalán a könyvtár 2.0 izgalmas kísérletei stb.). Mindez új, soha nem látott távlatokat nyit a helyismereti tájékoztatásban is. Rajtunk áll, hogyan élünk ezzel a gyorsan bővülő lehetőséggel. Tapasztalataink megosztása, szakadatlan cseréje, a közös gondolkodás okvetlenül hozzájárulhat az eredményes módszerek kimunkálásához. A technikai adottságot tartalommal nekünk, a helyismereti állomány gondozóinak kell kitölteni.

5.

S ha már a számítógépnél tartunk, hangozzék el a mai eszmeifuttatás utolsó, ötödik kérdése: *mit kínál az egyik legújabb technikai csoda, a digitalizálás a helyismereti tevékenység számára?*

A korábban analóg formában előállított dokumentumok elektronikus (digitális) másolatainak elkészítésére irányuló, most éppen csak megemlíthető nemzetközi (UNESCO, IFLA, Európai Unió, Google stb.) és nemzeti, így a hazai programok, a különféle, köztük a TIOP- és TÁMOP-pályázatok ismeretében rögtön leszögezhetjük: sokat, nagyon sokat. Fontossági sorrendet nehéz állítani, mégis első helyre kívánkozik a megsemmisülés veszélyének kitett lokális adathordozókon található információk megoltalmazása, például a savas papírra nyomott könyvek, újságok, a gombafertőzés miatt „halálra ítélt” vagy elázott kéziratok megmentése, a régi fotók és pergőfilmek, a megkopott hanglemezek és hangszalagok újraélesztése. A digitális másolat alkalmas az eredeti dokumentumok materiális, fizikai létének védelmére is: óvhatjuk a szennyeződéstől, a rongálódástól és a szándékos rongálástól, a káros fényhatástól, a hőmérséklet-ingadozástól stb. A digitalizálás megbízható módja a helyismereti állomány kiegészítésének, a hiányzó kötetek, oldalak, folyóirat- és újságévfolyamok, számok, a fényképek, a hangfelvételek stb. pótlásának. Amennyiben az elektronikus kópia internetre kerül és a hozzáférést nem korlátozzuk (márpedig a nyilvános közkönyvtárak ezt általában nem tehetik), a lokális információ széles körben, elvileg globális méretekben olvasható, látható, hallható lesz. Ráadásul azzal a köztudott és kivételes előnnyel, hogy a szóban forgó digitalizált dokumentumot egyszerre (precízebben: egyidejűleg) többen is (akárhányan) használhatják. Kétségtelen, hogy az elektronizáció kapcsán a helyismereti munkában is számolnunk kell a technikai avulással együtt járó, helyesebben szólva a fo-

lyamatos technikai megújulásból származó hátrányokkal, például az információk állandó mozgásával, a migrációval, az időnként sürgető gép-, program- és szer-
vercserével stb. A számítástechnika elsöprő erejű fejlődése, a társadalmi, üzleti,
politikai és kulturális igények nyomatéka azonban azt a reményt sugallja, hogy a
szellemi javak, a kulturális örökség, közelebbről a lokális információk végleges
megőrzésének, folytonos átörökítésének problémáját a szakemberek megnyugtató
módon fogják megoldani. Hosszabb távon tehát az egyetemes haladás, a világmé-
retű Corpus Digitalis szerves részeként elképzelhető a Corpus Digitalis Localis
megvalósulása, vagyis az adott helyre (minden adott helyre!) vonatkozó dokumen-
tumok, információk összességének összegyűjtése és a használók rendelkezésére
bocsátása. Természetesen ez a jövő, a ma még megjósolhatatlan jövő régóta megál-
modott fejleménye lehet. Addig is tegyük a dolgunkat, most már annak tudatában,
hogy az informatikai és a távközlési forradalom, az infokommunikációs technika
jóvoltából egy olyan eszköz van a kezünkben, amely világszerte, így nálunk is új
dimenziókba emeli a helyismereti tevékenységet. Az internet révén munkánk ter-
mékei, eredményei kitörhetnek a helyi, lokális elszigeteltség állapotából, bekap-
csolódhatnak az egyetemes információáramlatba.

A perspektíva mindenképpen ígéretes. Szeretnénk hinni, hogy szakmánk egyik
vitathatatlan tekintélyének, nagy öregjének, az immár másodszer idézendő Papp
Istvánnak szintén az egri tanácskozáson elhangzott szavai a közeli és a távolabbi
jövőben is érvényesek maradnak:

*„ez a tevékenység a közkönyvtári szolgáltatás egyik sikerágazata, amely osz-
tatlan elismerést, mi több, anyagi támogatást vív ki könyvtári körökön kívül
is, amelynek szükségességét még a legelvetemültebb racionalizálók sem kér-
dőjelezik meg.”*